

פרק ט

התיתכן 'מלחמת רשות' להרחבת גבולות המדינה בשל אתגר דמוגרפי?

ארץ ישראל לא ניתנה לעם ישראל בבת אחת: "מעט מעט אגרשנו מפניך" (שמות כג, ל). שבט יוסף הרחיב את גבולו על חשבון היער, כאשר היה במצב של מצוקת דיור (יהושע יז, יד-יח). גם שבט דן הרחיב את גבולו, וכבש את העיר ליש מיד הגויים שישבו בה (שופטים יח, א). לעתיד לבוא, "ירחיב ד' אלקיך את גבולך כאשר נשבע לאבתך" (דברים יט, ח) מעבר למה שניתן לעם ישראל בעלותו ממצרים. עם זאת, הרחבות אלה הן בתוך גבולות ארץ ישראל המובטחת לאבות.

השאלה שלפנינו היא: האם ההלכה מתירה יציאה למלחמת רשות לשם כיבוש שטחים מחוץ לגבולות ארץ ישראל, במגמה להעניק מענה למצוקת דיור בתוך ארץ ישראל? יודגש שהדיון שלהלן מתייחס למציאות תיאורטית, שבה כל שטח ארץ ישראל כבר נמצא ברשות עם ישראל, ואף על פי כן יש צורך בשטחים נוספים. עוד יודגש כי על מנת לצאת למלחמת רשות נדרשים תנאים שונים (שיפורטו להלן), ואין כל היתר לצאת אליה בלעדיהם. בשל כך, יודגש מלכתחילה שהאמור להלן אינו הלכה למעשה, ואין הדברים אלא דיון הלכתי-תיאורטי, 'הלכתא למשיחא' בלבד.

עוד נקדים ונציין שהגדרת מלחמת מצווה נידונה רבות בדורות האחרונים,¹ ופרק זה לא יעסוק בה אלא רק במלחמת רשות: באילו תנאים מלחמה מוגדרת כמלחמת רשות, ומדוע היא מותרת; מתי אין רשות לצאת למלחמה; מלחמה להגדלת

1. ראה לאור ההלכה (זוין), המלחמה; הצבא כהלכה (קופמן), פרק א; הלכות מדינה, ב שער ד, ועוד.

שטח המדינה. התנאים ההלכתיים הנדרשים ליציאה למלחמת רשות יבהירו את ההצדקה המוסרית שבמלחמה נדירה זו.

א. אלו מלחמות מוגדרות כמלחמת רשות?

במשנה (סוטה פ"ח מ"ז) נאמר שהפטור שנתנה התורה (דברים כ, ה-ח) לאנשים מסוימים מיציאה למלחמה, אינו קיים בכל המלחמות. בעניין זה נחלקו ת"ק ור' יהודה:

במה דברים אמורים, במלחמת הרשות, אבל במלחמת מצוה הכל יוצאין - אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה. אמר רבי יהודה: במה דברים אמורים, במלחמת מצוה, אבל במלחמת חובה² הכל יוצאין - אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה.

משנה זו, והסוגיה שבעקבותיה בבבלי ובירושלמי, הן המקור להגדרת מלחמת מצווה ומלחמת רשות, והדברים הורחבו והתבארו על ידי רבים,³ ואינם ענייננו כאן. במסגרת ביאור הבבלי (סוטה, מד ע"ב) למחלוקת ר' יהודה ורבנן, נאמר: "אמר רבא: מלחמות יהושע לכבש, דברי הכל חובה; מלחמות בית דוד לרווחה, דברי הכל רשות".⁴ הנה לנו דוגמה למלחמה שמוגדרת מלחמת רשות, וממנה ניתן ללמוד על הגדרת מלחמת רשות.

רש"י (שם ד"ה ומלחמת) מבאר: "מלחמות בית דוד לרווחה - שנלחם בארם צובה להוסיפה על ארץ ישראל, ובשאר סביבותיה, להעלות לו מנחה ומס עובד".⁵ הרי

2. בדרך כלל, משמעות 'חובה' בלשון חז"ל היא מצווה שמחייבת יותר מאשר מצווה אחרת, עי' שבת כה ע"ב ותוס' ד"ה חובה; יבמות סה ע"ב; כתובות מט ע"א; רמב"ם, הל' ברכות פ"ו ה"ב, הל' שבת פ"ה ה"א והל' חמץ ומצה פ"ו ה"א. עי' חולין קה ע"א: מים ראשונים הינם מצווה ומים אחרונים חובה, וביאר הרמב"ם (הל' ברכות שם): "שאינם אלא מפני הסכנה, ולפיכך חייב אדם להיזהר בהן ביותר", והראב"ד שם חולק וסובר שהם גם מצווה, ולדבריו גם כאן 'חובה' היינו מצווה שמחייבת יותר. ועי' שו"ת בית מרדכי, ב, סי' יט; אנציקלופדיה תלמודית, ערך חובה מצוה ורשות, אות ד.

3. ראה לעיל הערה 1.

4. לעומת הבבלי, רב חסדא בירושלמי (סוטה פ"ח ה"י) אומר בדעת רבנן: "מלחמת מצוה, זו מלחמת דוד". אמנם, הפני משה (ד"ה ורב חסדא) סבור שהגרסה הנכונה היא: 'מלחמת רשות'.

5. כיבושי דוד היו מחוץ לגבולות ארץ ישראל, עי' כפתור ופרח, פרק יא ד"ה וממה שכתבנו;

שהמלחמה היא מלחמת ארם צובה (שמואל ב', ח; דברי הימים א', יח),⁶ מלחמות שהתקיימו לאחר ש"ישב המלך בביתו וה' הניח לו מסביב מכל אויביו" (שמואל ב' ז, א),⁷

יש ממפרשי המקרא שביארו שמלחמת ארם צובה לא הייתה מלחמת כיבוש, אלא הצלה מיד אנשי ארם צובה שתכננו לכבוש חלקים מארץ ישראל,⁸ אך אם נבאר כך, לא זו המלחמה שאליה התייחסה הגמרא.⁹

דוגמה נוספת למלחמת רשות מתוארת בסוגיה אחרת (ברכות ג ע"ב; סנהדרין טז ע"א):

כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, וכיון שהגיע חצות לילה, בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו. מיד היה עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר. כיון שעלה עמוד השחר, נכנסו חכמי ישראל אצלו. אמרו לו: אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין פרנסה. אמר להם: לכו והתפרנסו זה מזה. אמרו לו: אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחוליתו.¹⁰ אמר להם: לכו ופשטו ידיכם בגדוד. מיד יועצים באחיתופל ונמליכין בסנהדרין ושואלין באורים ותומים.

אם כן, יציאה למלחמה לצורך נטילת שלל לפרנסת עם ישראל¹¹ היא מלחמת

הרב שמואל אריאל, 'גבולות ארץ ישראל בתורה', אסיף ג [א] (תשע"ו), עמ' 67-70.

6. אין הכוונה לכל המלחמות המתוארות בפרק זה, שכן שם נלחם דוד גם בפלישתים, וכבש מידם את גת (דברי הימים שם, א), שהיא מארץ ישראל (יהושע יא, כב). כמו כן, פלישתים נלחמו בישראל לפני מלחמה זו (שמואל ב' ה, יז-כה) ואחריה (שמואל ב' כא, טו). וכן דוד נלחם באדום, ולדברי הגמרא בב"ב כא ע"ב הכוונה לעמלק, וכן נלחם גם במואב.

7. לאחר מלחמה זו, הצטרפו אנשי ארם צובה לעמון למלחמה כנגד דוד (שמואל ב' י).

8. רש"י, שמואל ב' ח, ג; אברבנאל, שם; מלבי"ם, דברי הימים שם, ג. במלבי"ם, שמואל שם, נראה כדברי רש"י בסוטה, שמלחמה זו הייתה מלחמה יזומה של דוד.

9. מלחמה כזו אינה יכולה להיות דוגמה למלחמה שלדברי הכל היא רשות, שכן על מלחמה שמטרתה למנוע מגויים להילחם בישראל, אומרת הגמרא שר' יהודה ות"ק נחלקו בשאלה האם להגדירה מלחמת רשות או מצווה, ואולי אף לראות בה "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם", שמוגדרת כמלחמת מצווה או חובה, כדברי הרמב"ם, בהל' מלכים ומלחמות פ"ה ה"א.

10. רש"י ביאר שאין הבור מתמלא על ידי עקירת עפר מתוך הבור וזריקתו בחזרה לתוכו; תוס' ביארו שנביעת מים בתוך בור אינה ממלאת את כולו. ראה עוד: יואל אליצור "חוליית הבור - לשון ומציאות חיים", לשוננו נה (תשנ"א), עמ' 55-73.

11. כן הבין גמרא זו גם ביערות דבש, א, דרוש ב.

רשות,¹² ואולי גם לזה התכוונה הגמרא (סוטה שם): "מלחמות בית דוד לרווחה". הרב ראובן מרגליות (מרגליות הים, סנהדרין שם אות כב) ביאר גמרא זו:

לא אמר להם התלקטו גדודים ופשטו ידיכם לשדוד, כי אם להיפך, הוא יעץ להם לפשוט ידיהם בגדוד, לאשר הענו על ידי גדודי העמלקים שפשטו בארץ והפריעו את כלכלת המדינה... לכן אמר דוד שיפשטו ידיהם באותו גדוד, לכלות הכנופיות של שודדים עמלקים, ואז יתפרנס כל אדם בשלום.

לדבריו, מטרת המלחמה המתוארת בסוגיה זו אינה שלל אלא הצלה משודדים, וגם מלחמה כזו מוגדרת מלחמת רשות ולא מלחמת מצווה.¹³ פרשנות זו צריכה ביאור, שהרי כתב שהם היו עמלקים, ומלחמת עמלק מוגדרת מלחמת מצווה.¹⁴

הרמב"ם (הל' מלכים פ"ה ה"א) הגדיר מלחמת רשות: "היא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל, ולהרבות בגדולתו ושמעו". כדברי הרמב"ם כתב בספר החינוך (מצווה תכה). בדומה לזה כתב המאירי (סנהדרין טז ע"א ד"ה אין),¹⁵ והוסיף: "שאר מלחמות שהוא עושה מעצמו מצד הרצון, או כעס אויב, או להרחבת גבולו, או לפרסם גבורתו - הרי אלו מלחמת הרשות".

12. הגמרא בסנהדרין מביאה תיאור זה כביאור לקביעת המשנה, סנהדרין פ"א מ"ה, שמלך אינו יכול להוציא למלחמת רשות ללא סנהדרין.

13. כנראה הוא מגדיר מלחמת רשות כמלחמה שמטרתה "למעוטי עובדי כוכבים דלא ליתי עלייהו", שמוגדרת בסוטה (מד ע"ב) אליבא דרבנן כמלחמת רשות. ועי' שו"ת שאילת חמדת צבי, ד, סי' נט אות ד.

14. בספר כסאות למשפט (שטרן), סנהדרין שם, מחדש - על פי דברי מרגליות הים - שמצווה לעשות מלחמה זו דווקא ביום, וכך מסביר את הצורך בהמתנה לעלות השחר, הגם שהמלחמה נדרשה להצלת נפשות. יש להעיר על דבריו: א. על קיום מלחמת מצווה בלילה או ביום, עי' שו"ת אבני נזר, אור"ח סי' תקט, וכלי חמדה, סוף פרשת כי תצא, שביארו שהטעם לכך שמלחמת עמלק הינה מצוות עשה שהזמן גרמא (ולכן נפטרו ממנה נשים לפי החינוך, מצווה תרג) הוא שאין נלחמים בעמלק בשבת, ועולה שנקטו שמלחמה נהוגת ביום ובלילה. ועי' מרחשת, סי' כב אות ג, שכתב שנשים פטורות ממלחמת עמלק משום שמלחמה אינה נהוגת בלילה, והרי היא מצווה שהזמן גרמא. ב. אין הכרח להניח שאם יצאו למלחמה היה זה משום פיקוח נפש, שהרי הגמרא אומרת שזו מלחמת רשות, אמנם עיין לקמן (אות ו) שגם במלחמת רשות שאינה נובעת מהחשש הישיר של פיקוח נפש - ישנו מימד של פיקוח נפש עקיף.

15. וכעין זה בסוטה מב ע"א.

מדברי הרמב"ם וסיעתו עולה שהתורה מתירה למלך להוציא למלחמה על מנת להגדיל את גבול ישראל, וגם לצרכי רווחה וכבוד.

ב. ההיתרים ההלכתיים לצאת למלחמת רשות

תכלית מלחמה היא כיבוש האויב. כיבוש זה אינו רק השתלטות על שטח, והוא כולל גם הרג של חיילי האויב. בנוסף, יש בה סכנה להיפגעות ואף מיתת חיילי ישראל. כך פירש רש"י (בראשית לב, ח) את חששו של יעקב אבינו לפני פגישתו עם עשיו: "ויירא - שמא יהרג, ויצר לו - אם יהרוג הוא את אחרים". נשאלת השאלה, מהו ההיתר להרוג את חיילי האויב, ולקחת קרקע ורכוש לשלל, ומה ההיתר לסכן את חיילי ישראל, במלחמה שאפילו שמה מעיד עליה שאינה אלא רשות.¹⁶

1. מקור ההיתר להרוג את חיילי האויב

בגמרא (שבועות לה ע"ב) נאמר: "אמר שמואל, מלכותא דקטלא חד משיתא בעלמא, לא מיענשא". תוס' (ד"ה דקטלא) מבארים את דברי הגמרא בהוצאה למלחמת הרשות. יש שביארו את דברי התוס' ביחס לסיכון חיילי המלך,¹⁷ ויש שביארו שההריגה היא של חיילי האויב.¹⁸

הנצי"ב (העמק דבר בראשית ט, ה) כתב שהיתר הריגת האויבים במלחמה רמוז בלשון התורה:

'מיד איש אחיו אדרוש את נפש האדם' - פירש הקדוש ברוך הוא, אימת האדם נענש? בשעה שראוי לנהוג באחוה, מה שאין כן בשעת מלחמה ו'עת לשונא', אז 'עת להרוג', ואין עונש על זה כלל, כי כך נוסד העולם... ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות אע"ג שכמה מישראל יהרגו על ידי זה.

16. ראה גם ממשפטי המלוכה, פרק ו.

17. משפט המלחמה (אריאלי), עמ' יא; הערות רי"ש אלישיב, שם.

18. כן עולה מדברי מהרש"א, שם, שכתב שלתוס' מדובר במלחמת רשות ולא במלחמת מצווה, "דבמלחמת מצווה כתיב (דברים כ, טז): 'לא תחיה כל נשמה', ומוכח שהבינו שההיתר הוא הריגת שישית מהאויב ולא מחייליו; חזו"א, יו"ד קנז, ד"ה ויש. ועי' העמק דבר, בראשית ט, ה ודברים כ, ח.

המהר"ל (גור אריה בראשית לד, יג) ביאר שההיתר ההלכתי שהיה לשמעון ולוי בהריגת אנשי שכם נבע מהגדרת מעשה שכם כפגיעה בשבט שלהם, והייתה זו עילה מספקת לצאת למלחמה נגד עירו של שכם בן חמור:

הותר להם ללחום כדין אומה שבא ללחום על אומה אחרת, שהתירה התורה. ואף על גב דאמרה התורה (דברים כ, י): 'כי תקרב אל עיר להלחם עליה וקראת אליה לשלום', היינו היכי דלא עשו לישראל דבר, אבל היכי דעשו לישראל דבר, כגון זה שפרצו בהם לעשות להם נבלה, אף על גב דלא עשה רק אחד מהם - כיון דמכלל העם הוא, כיון שפרצו להם תחלה - מותרים ליקח נקמתם מהם. והכי נמי כל המלחמות שהם נמצאים, כגון 'צרור את המדיינים וגו' (במדבר כה, יז), אף על גב דהיו הרבה שלא עשו - אין זה חילוק, כיון שהיו באותה אומה שעשה רע להם - מותרין לבא עליהם למלחמה, וכן הם כל המלחמות.

הרמב"ם (הל' מלכים ומלחמות פ"ט הי"ד) והרמב"ן (בראשית לד, יג) נתנו הסברים אחרים למעשיהם של שמעון ולוי. עם זאת, ניתן להסביר שאין כוונתם לחלוק על העיקרון שיש היתר לצאת למלחמה עם עם זר,¹⁹ אלא שלדידם מעשה שכם לא היווה עילה לפתיחת מלחמה, וכנראה זו הייתה גם דעתו של יעקב אבינו שלא הסכים עם מעשיהם של שמעון ולוי.²⁰ אכן, גם מהר"ל לא התיר יציאה למלחמה יזומה על ידי שמעון ולוי אלא רק נקמה בעם שנלחם בנו, ואם כן, לכאורה אין ללמוד מדבריו היתר ליציאה למלחמת רשות.

על פי דברי הנצי"ב עולה שמלחמת רשות היא היתר כללי בין אומות העולם, והוא מתבסס על כך שכך הוא מנהג העולם.²¹ לעומת זאת, יש שכתבו²² שהיתר מלחמת

19. אך ראה הרב פרופ' נריה גוטל, 'לחימה בשטח רווי אוכלוסיה אזרחית', תחומין כג (תשס"ג), עמ' 32, שהסתפק בשאלה "האם די בדעת מהר"ל, למרות שרמב"ם ורמב"ן רוב ראשונים ואחרונים לא הילכו בנתיבו".

20. ר"י אריאל, הלכה בימינו, עמ' 427 כתב: "יעקב, כשעס עליהם על שלא נטלו עצה ממנו, טען שבכך הם לא ייצגו את משפחתם, אלא את עצמם בלבד, ולכן לא היתה הצדקה מוסרית למלחמתם. עובדה זו הפכה אותם, לדעתו, מלוחמים נעלים לרוצחים פשוטים. יעקב לא התנגד אפוא לעצם התגובה, ולא ראה בה, כשלעצמה, מעשה לא מוסרי".

21. ראה גם עמוד הימיני, סי' טז פרק ה אות ח-טו; שו"ת ציץ אליעזר, יג, סי' ק. בערוך השולחן העתיד, הל' מלכים עא, ד, ביאר שמלחמת עמלק בישראל הייתה שונה משאר המלחמות, בכך שלא עשו זאת לטובת עצמם, ולכן נצטוו לנצחם.

22. בגמרא (סנהדרין נט ע"א) נאמר שלגוי אין היתר של נשיאת אשת איש במלחמה, ואף על

רשות נאמר רק לעם ישראל, וגויים שפותחים במלחמה על עם אחר שלא לשם הצלה, עוברים בכך על איסור שפיכות דמים.

2. עם אלו עמים מותר להילחם מלחמת רשות?

על פי דברי המהר"ל שהובאו לעיל, כתב בשו"ת אבני נזר (יו"ד סי' שיב, יח) שמלחמה לא הותרה אלא בין שתי אומות, אך לא בין שבטים בתוך עם ישראל.²³ גם ביחס למלחמת רשות עם אומות אחרות, באה בדברי האחרונים הסתייגות.

במספר מקומות²⁴ תיארה התורה יציאה למלחמה כנגד 'אויב', וביאר המלבי"ם (דברים כא, י) שהדגשה זו באה ללמד ש"לא תעשה מלחמת הרשות כנגד עמים שאתה בשלום עמהם, רק כנגד אויבים". כך למד הרלב"ג²⁵ ממלחמת יפתח בעמון: "שאיין ראוי להילחם עם האנשים אם לא היתה שם סיבה ראויה תביא על זה, ועל זה סיפר ששלח יפתח מה ששלח לבני עמון".

החתם סופר (פרשת כי תצא, ד"ה כי תצא) זיהה את ה'אויב' לא רק כמתנגד לעם ישראל, אלא כמתנגד לתורה. הוא ביאר שהיתר מלחמת רשות מתייחס רק לגויים שנהגו ברשעות, ובדומה להסבר הרמב"ן (בראשית לד, יג) להריגת אנשי שכם על ידי שמעון ולוי:

פי שלישראל הותרה אשת יפת תואר, ואין דבר שמותר לישראל ולגוי אסור, אצל גוי אין מצב המתיר זאת משום ש"לאו בני כיבוש ניהו". בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' יט) הקשה על כך מהמפורש בגמרא, גיטין לח ע"א, שיש כיבוש גם לגוי, ותיירץ בשתי אפשרויות: א. דבר זה הוא מחלוקת בין האמוראים. ב. אף שאין לגוי היתר לכבוש, אם עבר וכבש הרי זה שלו. על פי תירוצו השני של החת"ס עולה שאין לגוי היתר להילחם עם אומה אחרת במלחמת רשות, וכן כתב בדעתו הרב מנחם זמבה, בשו"ת זרע אברהם (לופטביר), סי' כד אות י; וכן כתב רש"י ז"ל, לאור ההלכה, המלחמה, אות א, והוסיף שהיתר הריגת אנשים במלחמת רשות אינו קיים אלא בישראל כאשר יש היתר של סנהדרין, אך לא באומות העולם. וראה עוד באריכות בשו"ת דבר אברהם א, סי' יא. אך בשו"ת זרע אברהם, שם, ובמרגליות הים, סנהדרין שם, כתבו שלדברי הר"ן (סנהדרין נז ע"א ד"ה כותי) כוונת הגמרא היא שלגויים אין קניין הגוף, ולא נאמר בגמרא שלא הותר להם לכבוש; ועיין עמוד הימיני, שם.

23. לפי זה, כתב האבני נזר שהמלחמות שנלחמו מלכי יהודה במלכי ישראל היו משום שדנום כמורדים במלכות דוד.

24. דברים כ, א; שם כא, י; שם כג, י.

25. תועליות הרלב"ג, שופטים, אחרי פרק טז, תועלת ד.

כי היה דמם כמים בעיני השבטים, כי עשו כל התועבות, אלא שלא היה החוב מוטל על בני יעקב להרגם אז, אבל דמם חשוב כמים. וכן הוא במלחמת רשות, הלא המה שונאי ה' ודמם כמים יחשב, ורק אין החוב מוטל על מלך ישראל להורגם, אך אם ירצה להרחיב גבול ארצו ויצא למלחמה - הואיל והם אויבך בענין הדת, אז ונתנו ה' אלקיך בידך.

לדבריו, מלחמת רשות מותרת רק כנגד גויים שמצד חטאם מותר להורגם. ואף שבדרך כלל אין חיוב על מלך ישראל להרוג את כל החוטאים, אם רוצה להרחיב את גבולו מותר לעשות זאת במלחמה עם גויים אלו.

כעין דברי החתם סופר כתב גם החזון איש (יו"ד קנז, ד), שאין היתר להילחם במלחמת רשות במי שמקיים שבע מצוות בני נוח:

לדעת הר"א והרמב"ן, דבשאר אומות אין צריכין רק לקבל מס ועבדות - אפשר דאם מקבלין גרות תושב, אסור להילחם עמם שהרי מצווין להחיותן, וגר תושב שמצווין להחיותו היינו שקיבל עליו עכשיו ז' מצוות, אע"ג דעד עכשיו עבר על ז' מצוות... ואם כן, אין רשות להילחם בהן ולהורגן. ואף לדעת הר"מ, דגם בשאר אומות צריך קבלת ז' מצוות, ומשמע דאם קבלו ז' מצוות ולא מס ועבדות רשאי להילחם בהן - נראה דהיינו דוקא בבאין לקבל השתא ז' מצוות, אבל אותן שמקיימין ז' מצוות מקדם, אין רשאי לבוא עליהם במלחמה.

בהמשך דבריו, התקשה החזו"א בדברי התוס' (שבועות שם), שכתבו שלא הותרה הריגה במלחמת הרשות אלא רק עד שישית מהאויב, בעוד שלפי ביאורו, אין צידוק להגבלה זו, שהרי האויבים חייבים מיתה על כך שאינם שומרים את שבע מצוות בני נוח! אולם, על פי שיטת הנצי"ב שהובאה לעיל, נראה שמלחמת רשות אינה מצטמצמת רק כלפי גויים שאינם שומרים שבע מצוות בני נוח, ועל פי זה מיושבת קושיית החזו"א.

3. ההיתר לסכן את חיילי ישראל

כל מלחמה טומנת בחובה סכנה לחיילים הלוחמים, משני הצדדים, וחיילים אף נפלו בפועל במלחמת הרשות שעשה דוד המלך.²⁶ מה אפוא ההיתר של החיילים להיכנס לסכנה כזו, לדבר שאינו חובה ואינו מצווה, ושל המלך וראשי הצבא המוציאים את החיילים למלחמה?²⁷

אחרונים ביארו שהיתר סיכון החיילים כלול בעצם הרשות לצאת למלחמה, וכל מלחמה כוללת בתוכה היתר לסכן במקצת את החיילים. כך כתב המנחת חינוך (מצווה תכה)²⁸ לגבי מלחמת מצווה:

נהי דכל המצוות נדחים מפני הסכנה, מכל מקום מצוה זו דהתורה ציוותה ללחום עמהם, וידוע דהתורה לא תסמוך דיניה על הנס, כמבואר ברמב"ן, ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה, אם כן דחווה סכנה במקום הזה ומצוה להרוג אותו אף שישתכן וצ"ע.

מדברי המנחת חינוך מתבאר שמצוות המלחמה שונה משאר המצוות, והיא כוללת גם סיכון של החיילים, וזאת למרות שבשאר המצוות - לבד משלוש העברות החמורות - אין להסתכן. לדברי המנחת חינוך הסכימו אחרונים רבים.²⁹ על פי דבריו, ביארו אחרונים³⁰ גם את היתר מלחמת רשות, שגם היא בכלל מלחמה שלא נאמר בה דין "וחי בהם".

26. ראה תהלים, ס, ב, ותרגום שם. ועי' הדר העולם, עמ' 210-211.

27. עי' גם הרב יעקב אריאל, הלכה בימינו, שער ה: "המוסר המלחמתי בתורה".

28. וכעין זה במצווה תרד.

29. אגרות הראי"ה, ג, אגרת תתקמד (ועי' גם שו"ת משפט כהן סי' קמג עמ' שטו); שו"ת לבושי מרדכי מהדורה רביעאי סימן ככו אות א; חידושי מרן רי"ז הלוי על התורה, הפטרת בשלח; שו"ת עשה לך רב, ג, סי' סא; עמוד הימיני, סי' יד אות ג; תורת המועדים (גורן), עמ' 193; הרב עובדיה יוסף, 'מסירת שטחים מארץ ישראל במקום פיקוח נפש', תורה שבעל פה לא (תשנ"ו), עמ' יט; שו"ת יביע אומר, י, חו"מ סי' ו אות כג; ועוד.

30. אגרות הראי"ה, שם; שו"ת משפט כהן, שם, והוסיף (סי' קמד עמ' שלה) שדבר זה הוא ממשפטי המלוכה; שו"ת דבר יהושע, ב, סי' מח, ועוד. כן כתב גם הנצי"ב במספר מקומות שיש רשות להוציא למלחמת רשות למרות שיש בדבר סיכון לחיילים: העמק דבר, בראשית ט, ה; דברים כ, ח; מרומי שדה, מגילה יד ע"א ד"ה וכי דנין; קידושין מג ע"א ד"ה מה חרב. ראה עוד: לאור ההלכה, המלחמה; שאילת חמדת צבי, ד, סי' נט.

יש מהאחרונים שכתבו שמלחמת רשות נחשבת גם היא כמצווה, וללא זה היה אסור לסכן את החיילים עבודה.³¹ יש מי שחידש, אך חידושו אינו מוסכם על אחרים,³² שמכיוון שהתורה התירה לצאת למלחמה, והדבר נעשה על פי אורים ותומים, ולפחות באישור הסנהדרין, הרי שאין זו הסתכנות אסורה, ולכן הותרה מלחמת רשות.³³ לגבי התנדבות של חיילים למלחמה זו, יש שסברו שככלל, חשש הסכנה הקיים במלחמה אינו גדול כל כך, ומשום כך אין איסור להתנדב אפילו לצבא מדינה זרה שבה אדם מתגורר.³⁴ יש מהפוסקים שכתבו שאף שיש במלחמה סיכון, הדבר מותר מכיוון שכך דרך העולם.³⁵

ג. התנאים ליציאה למלחמת רשות

על מנת לצאת למלחמת רשות צריכים להתקיים מספר תנאים, שבהיעדרם לא תותר היציאה למלחמה:

31. שו"ת מקום שמואל, סי' ח; אגרות הראי"ה, שם, בשם אביו. עי' גם חשבונות של מצווה, מצווה תרג עמ' שעט-שפ, מצוטט להלן הערה 81; שלמי שמחה, עמ' 195-201; ממשפטי המלוכה, עמ' 166-167.

32. כן עולה מסתימת הפוסקים ששללו את האפשרות לצאת למלחמת רשות כל עוד שאין סנהדרין. ראה לדוגמה: המצוין בהערה הקודמת; עמוד הימיני, סי' יד; הרב יעקב אריאל, 'אין מלחמת רשות בימינו', אמונת עתיד 140 (תמוז תשפ"ג), עמ' 148.

33. שו"ת מענה אליהו (האדר"ת), סי' עו; חשבונות של מצווה, שם. עי' עמוד הימיני, סי' יד, אותיות ג-ד, שהעלה אפשרות זו אך אינו מקבל אותה.

34. עי' שו"ת אמרי אש, יו"ד סי' נב: "כי אין היוצא למלחמה כמאבד עצמו לדעת ח"ו, דאם כן היה מלחמת רשות כמסור עצמו לסכנה, ועובר על 'ונשמרתם' (דברים ד, טו), ולא היה אדונינו דוד המלך ע"ה מרבה במלחמות הרשות... וכן בזמן בית שני, נראה דלא נמנעו מלכי בית חשמונאי הכשרים לצאת למלחמה לרווחה". על כך כתב בשו"ת לבושי מרדכי, או"ח, מהדורה תניינא, סי' קעד: "ובענין סכנת נפשות, בזה סגר הדרך בתשובת אמרי אש [שם], דאין בזה משום מאבד עצמו וכו' ולא משום ונשמרתם את נפשותיכם... ואפשר בזמן הזה, במלחמה הנוראה בכמה כלי משחיתים ואבני בליסטרות, הוה עכ"פ סכנת נפשות" (עוד על גיוס לצבא המדינה בגלות, עי' רש"ר הירש, חורב, פרק צו: "אפילו את החיים צריך לתת, אם המולדת פונה בצו קריאה אל בניה להגנתה").

35. שו"ת שם אריה (בלחובר), יו"ד, סי' כז דף לט ע"ב: "ודע דאף בדברים שיש בהם סכנה, מכל מקום בדבר שהוא מנהגו של עולם ודרך הכרח אין לחוש... וכן בכל דבר שהוא צורך העולם, כמו לרדת במלחמה, דהוי ודאי סכנה - שרי, ואף במלחמת הרשות. וכן אין איסור לאשה להזדקק לבעלה, אע"ג דהלידה הוי סכנה, אע"ג דאשה אינה מצווה בפ"ו".

1. רשות מהסנהדרין

במשנה (סנהדרין פ"א מ"ה) נאמר שמלך אינו מוציא למלחמת רשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד, וכן מתוארת בגמרא (ברכות ג ע"ב; סנהדרין טז ע"א) היוועצות בסנהדרין, וכך פסק הרמב"ם (הל' מלכים ומלחמות פ"ה ה"ב). המאירי (סנהדרין טז ע"א ד"ה דין מוציאין) כתב בנוגע למלחמת רשות: "ואין יכול לכופ את העם לצאת בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד", ומכך משמע שתפקיד הסנהדרין אינו להתיר את עצם היציאה למלחמה אלא לאפשר למלך לכפות את הציבור להתגייס למלחמה.³⁶ לפי זה, כשיש חיילים מתנדבים וכדו', אין צורך באישור הסנהדרין. יש שביארו³⁷ כך גם את דברי הרמב"ם (שם): "מלחמת מצוה - אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת; אבל מלחמת הרשות, אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד", אך אין הבנה זו ברמב"ם מוסכמת.³⁸ יש שכתבו שיציאה למלחמת רשות אינה תלויה בהסכמת הסנהדרין.³⁹

רש"י במסכת ברכות (שם ד"ה ונמלין) כתב: "נוטלין מהם רשות, כדי שיתפללו עליהם", וכעין זה כתב גם ר"י מלוניל בסנהדרין (כ ע"ב).⁴⁰ מדבריהם משמע שההימלכות בסנהדרין אינה תנאי ליציאה למלחמה. לעומת זאת, בסנהדרין (שם ד"ה ונמלין) כתב רש"י רק "נוטלין רשות מהם", ולא ציין את התפילה.

36. המגיה לישועות מלכו, על רמב"ם הל' תרומות פ"א ה"ב, ביאר שהסכמת בית דין הגדול נקראת דעת העם (ועל פי זה הוסיף שאם הוראת הסנהדרין הייתה שלא כדן, אין זה נחשב מכוח העם, ומשום כך סוריא נחשבת כיבוש יחיד, ובדומה לזה כתב במשנת ר' אהרן [קוטלר], גיטין ס' יא אות ב). כך ביאר גם באישי יובל (שטיינברגר), עמ' 107-108.

37. עיניים למשפט, ברכות ג ע"ב ד"ה ונמלין; שיעורי הרב (סולוביצ'יק) סנהדרין טז ע"א אות שסה; משפט הצבא בישראל, עמ' מד, בשם הרב ורנר; הרב שלמה בן שמעון, 'בענייני מלחמת הרשות והשאלה בסנהדרין', מוריה ריט-רכ (תשנ"ג), עמ' עז; אישי יובל, עמ' 108; שו"ת בני בנים, א, ס' מג אות ה.

38. במשפטי שאול - ארץ ומדינה ס' ו אות א, דחה את האפשרות להבין כך ברמב"ם, שכן לגבי מלחמת רשות לא כתב הרמב"ם לשון כפיה אלא לשון הוצאה.

39. ר"ן, סנהדרין כ ע"ב: "דאין לפרש שהכוונה לומר שאינו מוציאם אלא בבית דין של ע"א, אם כן אין זו מעלה אלא שפלות", וכן מתבאר מדברי רש"י לפי חלק מן הפירושים בשיטתו, יעוין לקמן. גם מדברי מהרש"א, חדוא"ג, סנהדרין טז ע"א ד"ה יועצין, נראה ששאלה בסנהדרין אינה תנאי ליציאה למלחמה, אלא שיש לשאול את הסנהדרין את דיני המלחמה.

40. ראה שמואל ב', יח, ג, שהעם אמרו לדוד במלחמת אבשלום: "ועתה טוב כי תהיה לנו מעיר לעזור", ותרם יונתן: "ארי תצלי עלנא". ראה עוד עטרת זקנים, או"ח קי, א, בשם מהרש"ל.

אחרונים עמדו על הסתירה שבדברי רש"י:⁴¹ יש שהבינו בדעתו שההימלכות בסנהדרין אינה תנאי ביציאה למלחמת רשות.⁴² יש שביארו, שכשיש אורים ותומים היתר היציאה למלחמה תלוי בהם (ראה לקמן), ואם כן תפקיד הסנהדרין הוא רק להתפלל.⁴³ יש שהסבירו שההימלכות מהווה תנאי לכפייה של הציבור להוציא למלחמה ולא לעצם היציאה למלחמה,⁴⁴ וכפי שהתבאר על פי דברי המאירי. יש שכתבו בדעת רש"י, להבחין בין סוגי מלחמות שונים – יש מלחמה שבה רשות מהסנהדרין היא תנאי ליציאה למלחמה, ויש מלחמה בה אין זה תנאי ליציאה למלחמה.⁴⁵

לגבי מלחמות דוד בסוריא – יש מהראשונים שכתבו שהן נעשו ללא הסכמת סנהדרין,⁴⁶ ובשו"ת בני בנים (א, סי' מג, עמ' קס) למד משיטתם שמלחמה שהמלך יצא אליה בלי רשות סנהדרין מוגדרת מלחמת רשות, שמותרת למלך, ולכן אין הריגת האויבים בה מוגדרת כרציחה. אבל בתנחומא (דברים ג),⁴⁷ ברמב"ם (הל' תרומות פ"א ה"ג) ובמאירי (גיטין ח ע"א ד"ה בשלושה) מבואר שמלחמות אלו נעשו על פי בית דין הגדול.⁴⁸

41. יד המלך על הרמב"ם, הל' מלכים ומלחמות פ"ה ה"ב, כתב: "דברי רש"י אלה תמוהים ומופלאים באין פותר אותם".

42. ראה מרומי שדה, סנהדרין כ ע"ב, שכתב כך על פי דברי רש"י, והוסיף שאף על פי שהיו נמלכים בסנהדרין, הם היו מוכרחים להסכים; אישי יובל, שם, וביאר שלרש"י אין הסנהדרין נחשבים כרצון העם, ומשום כך גם אינם מהווים תנאי ליציאה למלחמה; שלמי שמחה, עמ' 201–204, ומבאר על פי רש"י את מלחמות החשמונאים, שאף שהיו מלחמות רשות, יצאו אליהן ללא היועצות בסנהדרין.

43. חשבונות של מצווה, מצווה תרג עמ' שעט.

44. עיניים למשפט, ברכות שם; הרב יהודה גרשוני, 'מלחמת רשות ומלחמת מצוה', תורה שבעל פה יג (תשל"א), עמ' קמט–קנ; משפט הצבא בישראל, שם; שיח ערב, סנהדרין סי' ז; שיעורי הרב, שם, הערה 323.

45. ר"ש בן שמעון, שם; עמוד הימיני, סי' יד, ועי' בדבריו בסי' טז פרק ה אות ו. ראה עוד משיב מלחמה, א, סי' ג (מהד' תשע"ט, עמ' קכה); הרב נחום ברוך גינזבורג, 'בענין שאלה באורים ותומים', ספר זכרון להגאון רבי שילה רפאל זצ"ל, עמ' רנח; הרב אבישי בן דוד, 'סמכות גוף שיפוטי להתערב בהחלטה שלטונית לצאת למלחמת רשות', אמונת עתיך 126 (שבט תש"פ), עמ' 104–111.

46. רמב"ן, דברים יא, כד; ר"ן על הרי"ף, ע"ז ו ע"ב ד"ה וכתב; ריטב"א, ע"ז כא ע"א ד"ה כבוש יחיד; ר"י קורקוס, הל' תרומות א, ב, בדעת תוס'.

47. ר"ש בן שמעון, שם, מבאר שמכיוון שהעם התנדב למלחמה, לא היה צורך באישור של הסנהדרין ליציאה למלחמה, אלא רק כאשר התעוררה שאלה באמצע הקרב, העלו שאלה זו לסנהדרין.

48. ראה שו"ת דבר אברהם, א, סי' י ענף ב אות ח; יד המלך (לנדא), על רמב"ם סנהדרין פ"ו ה"א,

על פי המבואר לעיל, יש שכתבו שמדינת ישראל רשאית להוציא למלחמת רשות אף בלי סנהדרין, כאשר הציבור נענה ליציאה למלחמה ללא כפייה.⁴⁹ ויש מי שחידש שהסכמת הכנסת דינה כהסכמת הסנהדרין,⁵⁰ אך חידושו אינו מוסכם על אחרים.⁵¹

2. שאלה באורים ותומים

בגמרות בברכות ובסנהדרין שהובאו לעיל, נאמר שיוצאים למלחמה אחרי ששואלים באורים ותומים.⁵² לעומת זאת, במשנה (סנהדרין פ"א מ"ה) לא נזכר תנאי זה של אורים ותומים אלא רק התנאי של רשות הסנהדרין. רש"י (ברכות שם) כתב שהשאלה שיש לשאול באורים ותומים היא האם עתידים להצליח במלחמה,⁵³ ומשמע שאין זה תנאי ליציאה למלחמת הרשות.⁵⁴ יש בראשונים מי שכתב שהטעם לכך שסוריא אינה קדושה בקדושת ארץ ישראל הוא שכיבושה לא נעשה על פי אורים ותומים.⁵⁵

-
- שדוד עשה על פי הוראת סנהדרין אלא שהסנהדרין טעו. ובתורת הקודש (אילן), א, סי' נז אות ו, ביאר שהיתר הסנהדרין היה על עצם הכיבוש, ולא על סדר הכיבוש, ודוד סבר שמכיוון שזה כיבוש יחיד אין צורך לעשותו לפי הסדר של כיבוש רבים. במשפטי שאול - ארץ ומדינה סי' ו אות ה, ביאר שהיציאה הייתה ברשות בית דין, ובית דין לא טעו בזה, שכן מותר לכבוש גם מחוץ לגבולות ארץ ישראל לפני שכבשו את כל ארץ ישראל, ומה שהיה שלא כדין היה רק החלת שם ארץ ישראל והלכותיה על שטח זה (עיין עוד לקמן).
49. עמוד הימיני, סי' טז פרק ה אות ז; שו"ת דברי יהושע, ב, הוספות לסי' מח.
50. שו"ת בני בנים, א, סי' מג, אות ה (עמ' קנט), על פי שו"ת הרא"ם סי' נז.
51. כן עולה מסתימת הפוסקים ששללו את האפשרות לצאת למלחמת רשות כל עוד אין סנהדרין. ראה לדוגמה: המצוין בהערה 48; עמוד הימיני, סי' יד; הרב יעקב אריאל, 'אין מלחמת רשות בימינו', אמונת עתיד 140 (תמוז תשפ"ג), עמ' 148.
52. עוד על שאילה באורים ותומים ביציאה למלחמה, ראה שאילת חמדת צבי, שם אות ו; הרב יהודה גרשוני, 'על מלחמת שלום הגליל בלבנון', תורה שבעל פה כה (תשמ"ד), עמ' פד; שלמי שמחה עמ' 196-197.
53. ראה גם בשו"ת הרשב"א, א, סי' מח.
54. ר"ש גורן, שו"ת משיב מלחמה (מהד' תשע"ט), א, סי' ג עמ' קיב-קיג, נוקט בדעת רש"י (ע"ז כ ע"ב, והנכתב בשמו בתוס', שם ד"ה כיבוש) שגם בלא שאלה באורים ותומים מותר לצאת למלחמה, אך השאלה הכרחית על מנת שתחול קדושה על מה שנכבש במלחמה זו.
55. תוס', ע"ז כא ע"א ד"ה כיבוש, בשם רש"י.

תוספות (שבועות טו ע"א ד"ה שאין) כתבו שאין לצאת למלחמת רשות בלא אורים ותומים, וכתבו שאף על פי שבמשנה בסנהדרין לא נזכר תנאי זה, אין זה משום שאינו מעכב, אלא משום ששם הוזכרו רק ענייני הסנהדרין. רבנו יונה (סנהדרין כ ע"ב ד"ה מתני') כתב בתירוץ הראשון כדברי התוס', ובתירוץ השני כתב שאורים ותומים לא נזכרו במשנה מכיוון שלא היו בבית שני.⁵⁶

הרמב"ם במספר מקומות⁵⁷ הזכיר רק את התנאי של רשות הסנהדרין, ללא שאלה באורים ותומים. אחרונים הסבירו שסבר שאורים ותומים אינם מעכבים ביציאה למלחמה,⁵⁸ ובדומה לדברי רבנו יונה הנ"ל.⁵⁹ ברם, בהקדמה למניין המצוות שבספר המצוות כתב הרמב"ם:

וידוע שהמלחמות וכבוש הארצות לא יהיה אלא במלך ובעצת סנהדרי גדולה וכהן גדול, כמו שאמר (במדבר כז, כא): 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד'. ולפרסום הענינים האלו כולם אצל רוב האנשים - כל מצות עשה או לא תעשה שתהיה תלויה בקרבנות או בעבודות או במיתות בית דין או בסנהדרין או בנביא ומלך או מלחמת מצוה או מלחמת רשות, לא אצטרך שאומר בה: וזאת אין אנו חייבים בה אלא בפני הבית, כי זה מבואר ממה שזכרנו. ומה שאפשר שיסופק בו, אעורר עליו בעזרת האל.

מדברי הרמב"ם משמע שעל מנת לצאת למלחמת רשות צריך לשאול גם באורים ותומים; אכן יש שסברו שדבריו אינם לעיכובא.⁶⁰

56. ביישוב הקושי, מדוע כאשר אין אורים ותומים אין הדבר מונע את היציאה למלחמה, עיי' חידושי הגר"מ והגר"ד, הל' בית הבחירה פ"ד ה"א; שיעורי הרב, שם הערה 324.

57. הל' סנהדרין פ"ה ה"א; הל' מלכים ומלחמות פ"ה ה"ב; פירוש המשנה סנהדרין פ"א מ"ה.

58. ערוך השולחן העתיד, הל' מלכים עד, ז; הלכות מדינה, ב, שער ד פ"ג (נדפס גם בשו"ת ציץ אליעזר, כ, סי' מג); שו"ת דברי יהושע, ב, הוספות לסי' מח; שאילת חמדת צבי, שם.

59. ייתכן שלפי דברי רבנו יונה, כשיש אורים ותומים חובה לשאול בהם, ורק בהיעדרם ניתן לצאת למלחמה בלי לשאול בהם. לא כן הרמב"ם, שלדידו אפילו כאשר יש אורים ותומים אין היציאה למלחמה תלויה בהם. ראה הלכות מדינה, שם, שהסתפק בדעת הרמב"ם בזה.

60. בתרגום אבן תיבון, נכתב: "בעצת סנהדרי גדולה וכהן גדול", וניתן להבין שאין זה חיוב, אלא עצה בלבד. הרמב"ן (לקמן) התייחס לכך וכתב שאין זו רק עצה אלא גם מצווה (אך נראה שבא לחלוק בזה על הרמב"ם). על פי זה כתב רנ"ב גינזבורג, שם, לעיל הע' 45. שלרמב"ם שאלה באורים ותומים היא רק עצה ואינה מצווה. הרב קוליצ, בשו"ת ציץ אליעזר, כ, סי' מג, כתב שממה שכתב הרמב"ם (הל' סנהדרין פ"ה ה"א והל' מלכים ומלחמות פ"ה ה"ב) שאין מוציאים למלחמת רשות אלא על פי ב"ד של שבעים ואחד, בהכרח שסבר שאין זו רק

הרמב"ן (שכחת הלאוין, לא תעשה יז) האריך בדבר, וכתב:

ויש לי ענין מצוה מסתפק עלי, והוא שייראה לי שמצוה על המלך או על השופט, ומי שהעם ברשותו להוציאם לצבא במלחמת רשות או מצוה, להיות שואל באורים ותומים, ועל פיהם יתנהג בעניינם. והוא אמרו ית': 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים לפני ה' על פיו יצאו ועל פיו יבואו הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה'. יצוה ביהושע, שהוא המושל הראשון אשר הוא פקיד על העדה שישאל בעניינם באורים ותומים ועל פי משפטם יוצאים ויביאם וכן בכל השופטים והמלכים לדורות. וכן אמרו בגמרא ברכות (ג ע"ב) ובסנהדרין (טז ע"א) כשהיה דוד המלך מצוה לכו ופשטו ידיכם בגדוד שישואלין באורים ותומים. ומזה אמרו (יומא ע"ב, עג ע"ב, כלי המקדש פ"י הי"ב) אין נשאלין אלא למלך או לבית דין ולמי שהציבור תלוי בו שנאמר 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד וגו' - הוא זה מלך, וכל בני ישראל - זה משוח מלחמה ומי שצורך הצבור תלוי בו, וכל העדה - אלו בית דין'. ומן הלשון הזה נראה שהיא צוה דורית... והנה הרב בעצמו כתב בהקדמתו למצות כלשון הזה: 'וידוע שהמלחמות וכבוש הארצות לא יהיה אלא במלך ובעצת סנהדרי גדולה וכהן גדול כמו שאמר: 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים לפני ה'". וזו היא באמת מצוה, לא עצה בלבד והיא לדורות. ובראשון שלסנהדרין (טז ע"א), כשהיו חוקרים על מאמרם שאין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין שלשבעים ואחד, אמרו: 'וכל העדה - אלו סנהדרין, ודילמא לסנהדרין הוא דקאמר רחמנא, דלישאלו באורים ותומים', ונשאר כן.

עצה אלא הלכה. הרב וולדנברג שם, ביאר שמכיוון שאורים ותומים אינם לעיכובא, לא חזר עליהם הרמב"ם בהלכות. מכך עולה שאף על פי שהרמב"ם כרך יחד את השאלה בסנהדרין ואת השאלה באורים ותומים - לאמתו של דבר אין שוויון בין השתיים. בתרגום הרב קאפח לא נזכרת מילה "עצה". ראה עוד בדברי ר"ש גורן, שם, עמ' קטו-קכא.

ד. מלחמת מצווה קודמת למלחמת רשות

הרמב"ם (הל' מלכים ומלחמות פ"ה ה"א) כתב: "אין המלך נלחם תחלה אלא מלחמת מצווה". אחרונים⁶¹ כתבו שמקור דבריו הוא הספרי (עקב נא), שם נאמר שאין להרחיב את גבולות הארץ אלא רק לאחר שסיימו את כיבוש כל שטח ארץ ישראל:⁶²

מה תלמוד לומר כל המקום אשר תדרוך, אמר להם כל מקום שתכבשו חוץ ממקומות האלו הרי הוא שלכם, או רשות בידם לכבש חוצה לארץ עד שלא יכבשו ארץ ישראל, תלמוד לומר וירשתם גוים גדולים ועצומים מכם ואחר כך כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו, שלא תהא ארץ ישראל מטמאה בגלולים ואתם חוזרים ומכבשים חוצה לארץ, אלא משתכבשו ארץ ישראל תהו רשאים לכבש חוצה לארץ... דוד עשה שלא כתורה, התורה אמרה משתכבשו ארץ ישראל תהו רשאים לכבש חוצה לארץ, והוא לא עשה כן אלא חזר וכבש ארם נהרים וארם צובה, ואת היבوسی סמוך לירושלם לא הוריש. אמר לו המקום, את היבوسی סמוך לפלטורין שלך לא הורשת, היאך אתה חוזר ומכבש ארם נהרים וארם צובה.

דברי חז"ל מתייחסים להרחבת גבולות הארץ לפני כיבוש כל ארץ ישראל, ולא לאיסור לצאת למלחמת רשות לאחר כיבוש כל ארץ ישראל, טרם מחיית עמלק (או שבעה עממים).⁶³ מקור לכך שגם מלחמת עמלק קודמת למלחמת רשות, כתב המבי"ט בקריית ספר על פי דברי הגמרא בברכות הנ"ל: מכיוון שמטרת מלחמת רשות היא פרנסת ישראל, הרי שאם עדיין לא הושלמה מחיית עמלק (או שיש צורך במלחמת מצווה אחרת), מוטל על המלך לפרנס את ישראל על ידי מלחמת מצווה ולא על ידי מלחמת רשות.

61. הלכות מדינה, ב, שער ד פ"ב (נדפס גם בשו"ת ציץ אליעזר, כ, סי' מג); כתר אפרים סי' א.
62. כתב הרב ישראלי, ארץ חמדה, תוספת בירור לשער ג, א אות י; משפטי שאול - ארץ ומדינה סי' ו אות ה: "כיבוש שהוא כדי להרבות שמעו של המלך, ואינו בא להרחיב גבול ארץ ישראל - אינו שייך לזה כלל".

63. ראה הלכות מדינה, שם, שמבאר שמטעם זה נצרך המבי"ט למקור זה, ולא הביא את דברי הספרי כמקור לרמב"ם.

ה. הסמכות להוציא למלחמה

הוצאה למלחמת הרשות נתונה בסמכותו של המלך.⁶⁴ אף שעליו לקבל רשות להוצאה זו מהסנהדרין, אין בכוחם של הסנהדרין כשלעצמם להוציא למלחמת רשות.⁶⁵ עם זאת, הראי"ה קוק (שו"ת משפט כהן סי' קמד, אות טו) ביאר שאף כאשר אין מלך, יש אפשר למנהיג הציבור להוציא את העם למלחמה:

נראים הדברים, שבזמן שאין מלך - כיון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכיות של המשפטים ליד האומה בכללה. וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו, לענין כמה משפטי המלוכה, וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל.

על פי דבריו, כתבו אחרונים שלממשלת ישראל יש סמכות להוציא את העם למלחמה.⁶⁶ עם זאת, בתשובה אחרת (משפט כהן סי' קמה) כתב הראי"ה קוק שאין לשופט סמכות להוציא את העם למלחמת רשות, והעירו על כך אחרונים.⁶⁷

לאור מה שהתבאר לעיל, יש מי שכתב שאם העם רוצה לצאת מעצמו למלחמה, הרי שכפי שמותר לצאת ללא בקשת רשות מסנהדרין, כך גם אפשר לצאת ללא מלך.⁶⁸

64. משנה סנהדרין ב, ד; רמב"ם, הל' מלכים ומלחמות פ"ה ה"א.

65. תוס' יו"ט, שם; שו"ת משפט כהן, סי' קמה.

66. שו"ת היכל יצחק - פסקים וכתבים, א, מח; הלכות מדינה, ב שער ד פ"ג אות ח (נדפס גם בשו"ת ציץ אליעזר, כ, סי' מג); שו"ת דבר יהושע, ב, הוספות לסי' מח (בלי להזכיר את דברי הרב קוק); שו"ת יביע אומר, י, חו"מ סי' ו אות כג. אזכורים נוספים של דברי משפט כהן אלה, ראה הרב בניהו שנדורפי, 'תוקפן ההלכתי של תקנות לשעת חירום בתקופת הקורונה', מכת מדינה, עמ' 84 הערה 36.

67. הלכות מדינה, שם (נדפס גם בשו"ת ציץ אליעזר, שם); עמוד הימיני, סי' ז בהערה; חדשים גם ישנים (גוטל), עמ' 167 הערה 162.

68. שו"ת בני בנים, שם עמ' קס.

ו. ההצדקה המוסרית למלחמת רשות

לבד מהשאלה ההלכתית שנידונה לעיל, על היתר היציאה למלחמה, נשאלת גם שאלה מוסרית: כיצד הותר להילחם בעם אחר, אך ורק לשם כיבוש השטח שלו.⁶⁹ במלחמת הגנה, ההצדקה המוסרית ברורה, שהרי חיינו קודמים לחיי האויבים. בכיבוש ארץ ישראל, ההצדקה המוסרית היא שהקב"ה בורא העולם נתן לנו ארץ זו לחלקנו.⁷⁰ במלחמת עמלק, ביאר הרמב"ם (מורה נבוכים ג, מא) "כי כשם שעונשים את הפרט, כך ראוי לענוש את השבט האחד, או האומה האחת, כדי להרתיע את כל השבטים, ולא יעזרו זה את זה על השחיתות". לעומת זאת, כיבוש שטחים "כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו"⁷¹ דורש הצדקה והבנה מוסרית. בשל כך, בדורות האחרונים⁷² עלו לא פעם ניסיונות לצמצם את היתר מלחמת רשות. כאמור לעיל, הרב ראובן מרגליות הסביר את "לכו פשטו ידיכם בגדוד" כהגנה ולא כביזה. בדומה לזה כתב גם בנפש הרב (עמ' צז), ושם הורחב הדבר להגדרת מלחמת רשות: "ואף במלחמת רשות נמי, אף דמשמע מהגמ' ריש ברכות שאינה אלא לשם הרווחת ממון, נראה לפרש דאין הדבר כן, אלא תכליתה ג"כ למנוע ספק סכנת נפשות מהכלל בעתיד... עיקרה תמיד צ"ל למנוע סכנת נפשות".⁷³ כעין דברים אלו כתב גם ר"ש ישראלי (עמוד הימיני, סי' טז אות ט): "שכל מה שנוגע לשלום הצבור או סילוק נזק ממנו, הכל נחשב כפקוח נפש, כי כל מה שכרוך

69. עי' עוד ר"י אריאל, הלכה בימינו, עמ' 428.

יש מהפרשנים שמבארים את "הירא ורך הלבב" שאינו יוצא למלחמה, שהפחד אינו רק שמא הוא יפגע, אלא גם מהפגיעה שלו באחרים: ראב"ע ורבנו בחיי, דברים כ, ח, בביאור "ירא"; חזקוני, שם, בביאור "רך לבב". ובתוספתא (ליברמן), סוטה ז, כב: "ר' עקיבא אומר: מי האיש הירא - ודאי, מה תלמוד לומר שוב ורך הלבב, שאפלו גבור שבגבורים וחזק שבחזקים והיה רחמן - היה חוזר", ועי' תוספתא כפשוטה, סוטה שם, עמ' 693. עי' הרב רפאל אויערבך, "וירא... ויצר לו", המעין כג (תשמ"ג), עמ' 2-11.

70. בראשית רבה, א, ג; רש"י, בראשית א, א.

71. הלח"מ, שם, ביאר שכוונת הרמב"ם לגרום שאומות העולם יפחדו להילחם בהם.

72. כסאות למשפט, שם; פרו' דוד הנשקה, 'מלחמת הרשות: האמנם הלגיטימיות מוסכמת? עיון בספרות התנאים', שנתון המשפט העברי כח (תשע"ד-תשע"ה), עמ' 45-110, רצה לטעון - בשל קושי זה - שהיתר מלחמת רשות אינו מוסכם על כל התנאים.

73. בהמשך הדברים שם מבואר שאף על פי כן, מכיוון שזה רק ספק לעתיד ולא ספק בהווה אין זה נחשב למצווה אלא לרשות.

בשלוש הצבור, יש בו בעקיפין ענין עם פקוח נפש". אכן, ישנן דעות בין האחרונים ששללו לחלוטין את הלגיטימיות של מלחמת רשות.⁷⁴

המב"ט (קרית ספר ה' מלכים ומלחמות פרק ה) מבאר שמלחמת רשות לשם תועלת מסוימת כמו רווח כלכלי או הרחבת גבול הותרה רק לאחר מיצוי היכולת להפיק את התועלת הנדרשת באמצעות מלחמת מצווה. מדבריו עולה שמלחמת רשות אינה מיועדת להצלת נפשות עתידית, אלא לרווחה כלכלית ומדינית. ונראה שכן היא הדעה הרווחת בדברי ראשונים ואחרונים, שמלחמת רשות אכן עניינה הוא הרווחת ישראל, או הגדלת שם המלך.

כאן מתעוררת דילמה מוסרית-ערכית. לאמתו של דבר, התנגשות בין תחושה מוסרית ובין לחלק מציווי התורה, היא שאלה יסודית וכללית. חז"ל⁷⁵ (יומא כב ע"ב) מבארים שכבר שאול המלך הסתפק בה כאשר נצטוו להרוג את עמלק, והם מלמדים אותנו שכאשר ישנה סתירה בין מה שנראה בעינינו לא מוסרי לבין ציווי ה', יש לעשות לפי ציווי ה' ולא לחשב חשבונות אחרים:

'וירב בנחל' (שמואל א' טו, ה) - אמר רבי מני: על עסקי נחל. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא לשאול לך והכית את עמלק, אמר ומה נפש אחת אמרה תורה הבא עגלה ערופה, כל הנפשות הללו על אחת כמה וכמה; ואם אדם חטא בהמה מה חטאה, ואם גדולים חטאו קטנים מה חטאו. יצאה בת קול ואמרה לו 'אל תהי צדיק הרבה'.

בוודאי שאין הכוונה שעל האדם לבטל את תחושתו המוסרית,⁷⁶ אלא שאין להימנע מקיום דברי התורה ויצאה למלחמת רשות כשהיא נצרכת מפני תחושה זו. אומנם, יש להבין כיצד הדברים מתיישבים, אך דבר אלקינו יקום לעולם.

74. רנ"א רבינוביץ', 'דעת הרמב"ן בכיבוש הארץ', תחומין ד (תשמ"ג), עמ' 306: "מלחמה אינה מותרת לנו, בלתי אם מאיימים עלינו אויבים או מתקיפים אותנו"; כסאות למשפט (שטרן), סנהדרין ב ע"א ד"ה מלחמת הרשות וטז ע"א ד"ה כיון. ועי' הנשקה, שם, הערה 14, המראה את זניחותן של דעות האחרונים ששללו את הלגיטימיות של מלחמת רשות.

75. יומא כב ע"ב; ראה עוד מדרש שמואל, יח, ד.

76. עי' אורות הקודש, ג, ראש דבר - יא: "אסור ליראת שמים שתדחק את המוסר הטבעי של האדם".

1. הצדקה משום התכלית הראויה של המלחמה

לעיל הובאה דעת האחרונים שסוברים שמלחמת רשות מותרת רק כנגד אויבי ישראל, או גויים שמותר להורגם אף בלא מלחמת רשות. לדבריהם, ההיתר ההלכתי נותן גם מענה לשאלה המוסרית.

כך מבאר הרב יהודה עמיטל (רסיסי טל, א, סי' לב). לאחר שמביא מדברי החזו"א הנ"ל (אות ב) הנ"ל, הוא מוסיף לבאר שההיתר ליציאה למלחמת רשות תלוי בדברי הרמב"ם (הל' מלכים ומלחמות פ"ד ה"י) למלך: "ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהילחם מלחמות ה'". מכך מסיק הרב עמיטל: "כל מלחמות ישראל, הן מלחמות מצווה והן מלחמות הרשות - מטרתן העיקרית היא מלחמה למען ייחוד השם, לשבור זרוע הרשעים, ולמלאות העולם צדק".

בסיס לכך נמצא כבר במדרש תנחומא (צו, ג): "זהו שאמר הכתוב (משלי ג, יז): 'דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום'. כל מה שכתוב בתורה, לשום שלום הוא נכתב, ואף על פי שכתוב בתורה מלחמות - אף המלחמות לשום שלום נכתבו".

2. הצדקה משום שכך מנהג העולם

לעיל (אות ב) הובאו דברי הנצי"ב, שההצדקה ההלכתית למלחמת רשות היא שכך הוא מנהג העולם. הראי"ה קוק (פנקסי הראי"ה, פנקס א, לד) מבאר:

שמצב המוסרי שאינו גמור עדיין גורם שאי אפשר להיות באופן אחר, כי אי אפשר שגוי אחד יתרומם בפועל למצב מוסרי של מניעת מלחמה בפועל, בשעה שכל העמים עדיין אווזים את החרב בכל תוקף.⁷⁷

במדרגה מוסרית גבוהה אכן אין מקום למלחמת רשות, אך כאשר העולם כולו עדיין אינו נמצא במדרגה המוסרית הראויה, ונלחמים זה בזה, אין לעם ישראל אפשרות להימנע לגמרי ממלחמות רשות.

77. ראה עוד דבריו בשו"ת משפט כהן, סי' קמג, באגרת פט עמ' ק ובאגרת תתקמד.

מתוך תליית הציוד המוסרי לצאת למלחמת רשות במדרגה מוסרית ירודה שבה נמצא העולם לפי שעה, הראייה מוסיף שהשאיפה היא לתיקון העולם ולמצב שבו לא תתקיימנה מלחמות רשות, ובדומה למה שאמרו חז"ל בנוגע לאשת יפת תואר, שלא הותרה אלא כנגד יצר הרע:

ראוי וכשר הדבר, שתבוא האנושיות לידי מידה זו שתכיר שלא נכון הדבר לשפוך דמים גם בשביל דברים מדיניים... שכשם שעלינו להתרומם מדין יפת תואר, כן נזכה להתרומם מעיקר החינוך של מלחמת רשות, ונכיר שכל כלי זין אינו אלא לגנאי.

הרב שאול ישראלי (עמוד הימיני, סי' טז פ"ה אות כד) אף מגדיר זאת כהנחיה הלכתית:

ומעתה נאמר שדינא דמלכותא שבין מדינה למדינה היא גם כן מטעם הסכמת בני המדינות, ואע"פ שזה נוגע לדיני נפשות הסכמתם מועילה. וזהו היסוד של חוקיות המלחמה. ואין הכי נמי, אם יבואו העמים כולם לידי הסכמה לאסור המלחמה, באופן שזה יפסוק מלהיות חוק הנהוג בעמים, שוב לא תהא המלחמה חוקית ולא הכיבוש, והעם שיצא למלחמה יהא נידון בדין רוצח ושופך דמים. אולם כל עוד שהנהוג של מלחמה הוא מקובל בעמים, אין המלחמה אסורה גם לפי הדין, ומטעם זה מותרת גם לישראל מלחמת רשות.

לדבריו, מכיוון שהיתר ללחום מלחמת רשות נובע ממנהג האומות להילחם זה בזה, הרי שאם תהיה הסכמה עולמית שמלחמה כזו אינה חוקית, גם מבחינה הלכתית מלחמת רשות תהיה אסורה והיוצא למלחמה כזו יחשב רוצח.⁷⁸

מעין זה כתב גם הרב אהרן קלר:⁷⁹

אם הגיעו היום אומות העולם לידי הכרה להלכה, אם כי לצערנו לא למעשה, שיש לבטל את המלחמות ולחפש דרכים לסדר את יחסיהם על בסיס של

78. הרב פרופ' נריה גוטל, 'לחימה בשטח רווי אוכלוסיה אזרחית', תחומין כג (תשס"ג), עמ' 40, הדגיש: "מבחן ה'הסכמה האוניברסלית' אינו ברטוריקה אלא בפרקטיקה. השאלה אינה מה מצהירות אומות העולם מן השפה ולחוץ, אלא כיצד הן נוהגות בפועל. כאשר דרות בכפיפה אחת הצהרות הומניות מזה והפגזות מסיביות מזה, מובן מאליו שהמשקל ההלכתי נקבע על פי המעש".

79. 'שלום ומלחמה לפי השקפת היהדות', שבילין כ (תשכ"ח), עמ' קטו.

שלום, יש לברך על המחשבה החדשה של העולם ולראות בה את נצחון רוח התורה. נבואת ישעיהו (יא,ו): 'וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ', היא המשך ישיר של קו התורה והיהדות על הנושא שלום ומלחמה.

כך גם כתב הרב יעקב אריאל,⁸⁰ ובדבריו שלל את ההצדקה למלחמת רשות בזמן הזה:

מנהג המדינות הדמוקרטיות בעולם היום לשלול כל מלחמה חוץ ממלחמת הגנה הכרחית. את החזון האנטי מיליטריסטי הזה הן ינקו מהשראתה של התורה ונביאי ישראל. הייתכן שמדינת ישראל כיום תרשה לעצמה מלחמת רשות בניגוד למקובל בעולם בהשפעתה?! אתמהה!

ז. מנגנוני הגנה מפגיעה מוסרית במלחמת רשות

נראה שהתנאים ההלכתיים הנצרכים על מנת להוציא למלחמת הרשות אינם רק פורמליים, אלא מהווים מנגנוני הגנה מפני מלחמה שאינה ראויה. יש מהתנאים שבהם הדבר ברור - לדוגמה, היועצות בסנהדרין,⁸¹ פתיחה בשלום⁸² ומניעת

80. הרב יעקב אריאל, 'אין מלחמת רשות בימינו', אמונת עתיד 140 (תמוז תשפ"ג), עמ' 148.
81. חשבונות של מצוה, מצווה תרג עמ' שעט: "מלחמת הרשות, אה"נ שהיה אסור לישראל ללחום כלל וכלל, רק כשראו שיש צורך שעה, ועל זה אמרו בריש סנהדרין (ב ע"א) 'אין יוצאין למלחמת הרשות אלא על פי בי"ד של שבעים ואחד', והיינו טעמא, שצריך מתינות רב לצאת למלחמה ולמסור לסכנה אלפי ישראל... אלא כשהסנהדרין הגדולה יתירו על פי הדין, וגם כשרואים צורך שעה לזה, הרי זה מלחמת מצווה". בשו"ת משפט כהן, סי' קמד אות יג, כתב: "מלחמת הרשות שהיא נעשית ע"פ ב"ד של ע"א, ויש בה תרי טעמי: מגדר מילתא להוראת שעה, שזה תלוי לפי דעת ב"ד וראות עיניהם, לטובת האומה הרוחנית והגשמית".
82. דברים כ, י; רמב"ם, הל' מלכים פ"ו ה"א. ראה קדמוניות היהודים, ספר חמישי פרק שני, 151, בשם חכמי הסנהדרין במלחמת פילגש בגבעה: "התורה אינה מרשה לשלוח צבא גם על בני נכר, מבלי שנשלחה מלאכות, או מבלי לנסות נסיון דומה לזה לשנות את דעת האנשים שחושבים אותם לעושי העוול".

ראה גם אברבנאל, דברים כ, התועלת הראשונה: "שראוי לשלמים שילכו בדרכי השם יתברך כמו שאמר 'והלכת בדרכיו', וידוע שהשם יתברך לא יחפץ במות המת ולא ירצה בהשחתת עולם, כי אם בשובו מדרכיו וחייה, ועמו הסליחה, וימינו פשוטה לקבל שבים. וכן ראוי למלכי אדמה ולשאר בני עולם, שלא יחפצו בדבר ריב ומדון, אבל יכפרו על חטאתם וישלימו לכל המשלים עמהם. וזהו מאמר עבדי בן הדד מלך ארם (מלכים א' כ, לא): 'הנה נא שמענו כי מלכי ישראל מלכי חסד הם', והיה זה לפי שהתנהגו בדרכי השם יתברך, לכפר על פשע בן

מצור מארבע רוחות.⁸³ כך מבאר הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב, ג, סי' נח) גם את דין החוזרים מעורכי המלחמה:

התורה רצתה להגביל את תשוקת המלחמה של מלכי ישראל, ועכ"פ להבטיח שלא יצאו למלחמה אלא כאשר הכוח העומד לרשותם הוא מספיק ללא כל ספק, וכשבפורף נשאר עדיין כוח אדם גדול ביותר. לכן פטרה מיציאה בכלל לחזית את הנושא אשה, בונה בית וחנכו, נוטע כרם וחללו, בחינת 'נקי יהיה לביתו שנה אחת'. וכן החזירה מן הקו הקדמי לעורף את המארס אשה, בונה בית ולא חנכו, נוטע כרם ולא חללו, וכן את הירא ורך הלבב, וכן את הירא מעבירות שבידו. ואם אחרי כל הניפוי הזה חושב המלך שנשאר לו כוח מספיק לצאת למלחמה שאינה הכרחית ביותר לבטחון המדינה, אלא להרחבת גבולות והגדלת שמו ותפארתו, וגם בית דין יסכימו אף הם שאחרי כל הניפוי הנ"ל אין סיכון באותה מלחמה - אות היא כי כוחו גדול, והרשות נתונה לצאת למלחמה. ולמעשה, כל הנ"ל היו בעורף ככוח מילואים לשעת סכנה... שהתורה נתכוונה לצמצם את מספר היוצאים לצבא, כדי להקטין את השאיפות המלחמתיות של מלכי ישראל, ובחרה באלה, מסיבות הגיוניות ביותר. שהם החוליה החלשה ביותר במערך הצבאי, אנשים שדעתם נתונה לארוסה שבבית, או לכרם, או סתם מוגי לב וחוטאים.

ומכאן שטעות גדולה בידי החושבים שתורת ישראל היא מיליטריסטית ושואפת מלחמות. ההיפך הוא הנכון, בתוך עולם שהיה כולו מיליטריסט מובהק, ופתר את כל בעיותיו בחרב בלבד, היתה תורת ישראל המחנך הגדול לריסון שאיפות אלה.

הדד ולהשלימו עמו".

83. רמב"ם, שם, ז. ועי' רדב"ז, שם: "וכל זה מדרכי התורה אשר כל נתיבותיה שלום". אך עיי' השגות הרמב"ן לספר המצוות, שכחת העשין, מצוה ה, שיש שני טעמים למצווה זו: "כי בזה נלמוד להתנהג בחמלה אפילו עם אויבינו בעת המלחמה, ובו עוד תקון, שנפתח להם פתח שיברחו ולא יתחזקו לקראתינו", וראה משך חכמה, במדבר לא, ז.

ישנו ציווי נוסף של התורה (דברים כג, י), שמטרתו לשמור על מוסריות הלוחמים: "כי תצא מחנה על איביך ונשמרת מכל דבר רע", ומבאר רמב"ן:

והנכון בעיני בענין המצוה הזאת, כי הכתוב יזהיר בעת אשר החטא מצוי בו. והידוע במנהגי המחנות היוצאות למלחמה, כי יאכלו כל תועבה, יגזלו ויחמסו ולא יתבוששו אפילו בניאוף וכל נבלה. הישר בבני אדם בטבעו יתלבש אכזריות וחמה כצאת מחנה על אויב. ועל כן הזהיר בו הכתוב, ונשמרת מכל דבר רע.

אף שמלחמת הרשות מותרת, דוד המלך מסביר בסוף ימיו לשלמה בנו, מדוע הוא עצמו לא בנה את בית המקדש (דברי הימים א' כב, ח): "ויהי עלי דבר ה' לאמר, דם לרב שפכת ומלחמות גדולות עשית, לא תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת ארצה לפני",⁸⁴ וביאר המלבי"ם: "ששפך דם שלא לצורך, במלחמות הרשות שעשה".⁸⁵

ח. הרחבת גבולות הארץ

הרחבת גבולות ארץ ישראל מוזכרת במפורש בתורה, במצות הפרשת ערי המקלט (דברים יט, ח): "ואם ירחיב ד' אלקיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך, ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבותיך".⁸⁶ בציווי זה נאמר שלעתיד לבוא יתרחב הגבול של ארץ ישראל. הרחבה זו היא בתוך שטחי ארץ ישראל המובטחת ואינה כיבוש ארצות אחרות, שהרי מדובר בפסוק על "הארץ אשר דבר לתת לאבותיך".

עם זאת, לפי חלק מהתנאים יש בתורה התייחסות גם להרחבת גבולות הארץ מעבר לארץ שהובטחה לאבות. על הפסוק (דברים יא, כד): "כל המקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה, מן המדבר והלבנון מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון יהיה גבולכם",⁸⁷ נאמר בספרי (דברים, עקב פיסקא נא):

84. וכעין זה שם כח, ג, אומר דוד לשרי ישראל: "והאלהים אמר לי לא תבנה בית לשמי כי איש מלחמות אתה ודמים שפכת".

85. כן ביאר גם ביערות דבש, א, דרוש ב. לביאורים אחרים לפסוק זה, ראה פסיקתא רבתי, ב, ה; שמונה פרקים לרמב"ם (הקדמה למסכת אבות), פ"ז; רמב"ן, במדבר טז, כא; רד"ק, רלב"ג, מצודות וביאור הגר"א, דה"י שם; הדר העולם, עמ' 199-216, ושם עמ' 216-218, על היחס בין פסוקים אלו לפסוקים שמהם עולים טעמים אחרים לאי-בניית דוד את בית המקדש.

86. ראה הרב שמואל אריאל, לעיל הערה 5, עמ' 64-65, שמבאר שגבולות דוד ושלמה הגיעו לתחומים המתוארים בפסוקים אלו, אלא שלא הפרישו ערי מקלט משום שלא התקיימה בשטחים אלו התיישבות יהודית, והם נשארו מיושבים על ידי נכרים.

87. כך נאמר גם ליהושע בשעת הביצוע, יהושע, א, ג-ד: "כל מקום אשר תדרך כף רגלכם בו

'כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו', אם ללמד על תחומי ארץ ישראל, הרי כבר נאמר: 'מן המדבר והלבנון', מה תלמוד לומר 'כל המקום אשר תדרוך'? אמר להם: כל מקום שתכבשו חוץ ממקומות האלו, הרי הוא שלכם.

כן הובא גם בשם רבנן בירושלמי (חלה פ"ב ה"א), וכן כתב רמב"ן (שם) בשם "רבתינו". לשיטה זו, התורה מאפשרת לכבוש ארצות שאינן מתחומי ארץ ישראל. זאת בשונה משיטת ר' יהודה בירושלמי (שם), שכל הפסוק מדבר רק בתוך גבולות ארץ ישראל.⁸⁸ אם כן, ישנה מחלוקת תנאים בשאלה האם מותר לעם ישראל לכבוש מעבר לגבולות הארץ אותה הוא קיבל.⁸⁹

הספרי שמתיר לכבוש גם מחוץ לארץ ישראל מוסיף כי לא רק שמותר לכבוש מקומות אלו, אלא שלאחר הכיבוש המקום מוגדר כארץ ישראל גם לגבי חיוב מצוות התלויות בארץ:

הרי שכבשו בחוצה לארץ, מנין שהמצוות נוהגות שם, הרי אתה דן - נאמר כאן 'יהיה' ונאמר להלן 'יהיה'. מה יהיה האמור להלן - מצוות נוהגות שם, אף יהיה האמור כאן - מצוות נוהגות שם.

כפי שהובא לעיל מדברי הרמב"ם, אחת המטרות האפשריות של מלחמת רשות היא "להרחיב גבול ישראל", ואם כן, התורה מאפשרת הרחבה של הגבולות כפתרון לבעיית צפיפות אוכלוסין. אם כן, נראה שהרמב"ם פסק כרבנן בירושלמי, ולא כר' יהודה. כן עולה גם מדבריו בהלכה נוספת (הל' מלכים ומלחמות פ"ה ה"ו): "כל הארצות שכובשין ישראל במלך על פי בית דין - הרי זה כבוש רבים, והרי היא כארץ ישראל שכבש יהושע לכל דבר; והוא שכבשו אחר כבוש כל ארץ ישראל האמורה בתורה".

הרב חיים דוד הלוי (שו"ת עשה לך רב, שם), מבאר שמלחמה להרחבת גבולות הארץ נחשבת מלחמת רשות ולא מלחמת מצווה. טעמו של דבר הוא, ש"כאשר ישמרו

לכם נתתיו כאשר דברתי אל משה. מהמדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת כל ארץ החתים ועד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם".

88. ראה רידב"ז בפני משה, על הירושלמי שם.

89. פרופ' דוד הנשקה, לעיל הערה 72, עמ' 104-107, תלה במחלוקת ר' יהודה ורבנן זו את הלגיטימיות של מלחמת רשות: ר' יהודה סבור שמלחמת רשות היא לגיטימית, ואילו רבנן שאמרו שאפשר לכבוש מחוץ לגבולות הארץ, סוברים שמלחמת רשות אינה לגיטימית. דבריו תמוהים, שכן אין קשר הכרחי בין שאלת הלגיטימיות של היציאה למלחמה ובין תוקף הכיבוש.

את כל המצוה הזאת לעשותה, כיבוש התיישבותי, התרבות והתעצמות מול התנוונות של האחרים, אלה גדלים והולכים, ואלה מתמעטים והולכים, ואז אין הכיבוש הצבאי וההתנחלות אלא ביטוי למציאות דמוגרפית. ולכן, אם כבר נזקק מלך ישראל למלחמת כיבוש לשם הרחבת גבולות, שאינה באה מתוך מציאות טבעית, של כיבוש מתוך התנחלות, אין זו אלא מלחמת רשות”.

סיכום

התורה התירה יציאה למלחמת רשות, ולא רק יציאה למלחמת מצווה. מלחמת רשות היא מלחמה שאינה מיועדת להצלה, אלא להרחבת גבולות הארץ ולכבוד המלך.

מלחמת רשות מותרת למרות שכובשים בה שטח והורגים אנשים, ואף גורמים סיכון לחיילי ישראל. יש שסייגו וכתבו שמלחמת רשות מותרת רק כנגד עמים שהם אויבים שלנו, או כנגד מי שחייב מיתה. השאיפה היא שבעולם מתוקן ניתן יהיה להימנע ככל הניתן ממלחמת רשות, ואם ישנה הסכמה אוניברסלית שמלחמה כזו אינה לגיטימית, הרי שכך הדבר גם מבחינה הלכתית.

מלחמת רשות לא הותרה אלא לאחר נטילת רשות מהסנהדרין, ודבר זה מהווה מנגנון הגנה מפני יציאה למלחמה שאינה ראויה. יש שסברו שבמקרים מסוימים ניתן לצאת למלחמת רשות גם בלא רשות של סנהדרין, כגון מלחמה שהעם מתנדב אליה ללא כפייה מצד המלכות, ואולם רוב הפוסקים ראו בנטילת רשות מהסנהדרין תנאי מעכב, ואחר כל האמור, נשוב ונדגיש כי מלחמת רשות אינה רלוונטית במציאות זמננו, ונכון לעכשיו אינה אלא ”הלכתא למשיחא”.

הרוב היהודי

